

بررسی زمینه روانشناسی موثر بر پذیرش ادعای مدعیان دروغین مهدویت در ایران معاصر

مسلم کامیاب^۱

چکیده

«بررسی جریان‌های انحرافی مهدویت»، از جمله پرسمان‌های فربه و اندیشه خیز در عرصه مطالعاتی مهدویت است. با وجود رویکرد فراگیر به مسئله انحرافات در زمینه مهدویت، کاوش‌ها در مورد زمینه‌های گرایش به این جریان‌ها اندک است. بررسی‌های این مقاله، مقدمه‌ای است برای پاسخ دادن به این پرسش که زمینه‌های روانشناسی پذیرش ادعای مدعیان دروغین مهدویت کدام هستند. شناخت این زمینه‌ها و تلاش برای رفع خلاءهای موجود بستر ساز، از جمله ضرورت‌های پرداختن به این مقوله است. همچنین می‌توان از پیامدهای منفی پُر شمار اعتقادی، مانند فرقه‌گرایی، هدر دادن ظرفیت‌های جامعه شیعی و تخریب اندیشه نجات‌گرایانه مهدویت جلوگیری کرد. نوشتار پیش‌رو، با روش توصیفی-تحلیلی با استناد به منابع مکتوب، منتشر شده و غیر مکتوب نظیر فایل‌های صوتی، تصویری و پرونده‌های قضایی برخی از مدعیان دروغین مهدوی؛ در صدد بازنمود برخی از زمینه‌های روان‌شناسی مؤثر بر ادعای دروغین مهدویت است. نتایج تحلیل و ترکیب داده‌های جمع‌آوری شده نشان می‌دهد که برخی از زمینه‌ها در میان مریدان موجود است، مانند «ضعف عزت نفس»، «ساده‌انگاری» و «انگیزه پیشرفت مریدان» «قدرت طلبی» و «اختلال شخصیت». برخی از مریدان، بر ایجاد بسترهای جذب مدعیان تاثیرگذار است؛ و این‌ها افزون بر عواملی است مانند «ارتباط‌گیری موثر و شخصیت کاریزماتیک مدعی». که خود، بر این فرایند مرید و مریدپروی بسیار مؤثر است.

واژگان کلیدی: مهدویت، مدعیان دروغین، زمینه‌های روانشناسی، ایران معاصر.

۱. مقدمه

ادعاهای دروغین در عرصه مهدویت، با توجه به گونه‌های مختلف و نیز امتداد تاریخی و پیامدهای منفی آن؛ نظیر فرقه‌گرایی، هدر دادن ظرفیت‌های جامعه شیعی و تخریب اندیشه نجات‌گرایانه مهدویت، مورد اهتمام و دقت بوده است. کاوش‌ها در زمینه این ادعاها با کاستی‌هایی نیز مواجه بوده؛ که رویکرد «توصیفی محض» و «فقدان مسئله‌آفرینی»، از جمله این کاستی‌هاست. به نظر می‌رسد یکی از مسائل مهم در این عرصه، عدم توجه به زمینه‌های گرایش به جریان‌های انحرافی در عرصه مهدویت است. این زمینه‌ها می‌توانند در عرصه‌های مختلف معرفتی، فرهنگی، سیاسی مورد بررسی قرار گیرند؛ اما یکی از عرصه‌ها که کم‌تر مورد توجه قرار گرفته، بسترهای روانشناسی است. این تحقیق در صدد پاسخ به این سوال است که زمینه‌های روانشناسی با پذیرش ادعا مدعیان دارای چه نسبتی است. از این‌رو، با بررسی کارنامه برخی مدعیان دروغین، با روش توصیفی-تحلیلی در صدد بازنمایی برخی از این زمینه‌ها است. برخی از این زمینه‌ها به شخصیت‌مردان مربوط است که باعث جذب به فرقه‌ها شده‌اند و برخی دیگر، زمینه‌ها و تکنیک‌های مربوط به مدعی است که بر میدان تأثیرگذار بوده است.

شایان ذکر است که گردآوری اطلاعات، در این پژوهش، با دو روش منبع «منتشر شده مکتوب» و منبع «منتشر نشده» صورت گرفته است. در روش مکتوب، مدعیان بابت و بهائیت مورد مطالعه قرار گرفته‌اند و در روش منتشر نشده با بهره‌گیری از برخی پرونده‌ها، فیلم‌ها، گزارش‌ها و مصاحبه‌ها، زمینه‌های روانشناسی استخراج گردید.

در مورد پیشینه این بحث باید گفت پژوهش‌های موجود در زمینه مدعیان دروغین، به سه گونه متفاوت تقسیم می‌گردد: برخی از آنان به عنوان تک‌نگاری در مقوله مدعیان نگاشته شده‌اند. برای نمونه، در مورد ادعای علی محمد باب، عبدالرزاق الحسن کتاب «البابیون فی التاریخ»، و نیز مرتضی مدرس چهاردهی کتاب «شیخی‌گری و بابی‌گری» را نوشته‌اند. در رابطه با مدعیان جدید، حسین حجامی کتاب «به سوی انحراف» را در مورد ادعاهای علی یعقوبی به نگارش در آورده است. یا درباره جربان احمد اسماعیل بصری، کتاب «از تبار دجال» و «ناقوس گمراهی» با نگارش نصرت‌الله آیتی، و «ره افسانه»، نوشته محمد شهبازیان در دسترس هستند. دسته دوم، کتاب‌هایی هستند که مدعیان دروغین را به مثابه پدیده‌ای تاریخی مورد کاوش

قرار داده و برخی از آن آثار این دسته، به گزارشی از این مدعیان بسنده کرده‌اند. رسول جعفریان کتاب «مهدیان دروغین» را با این نگاه به نگارش درآورده است.

دسته دیگر، پژوهش‌هایی هستند که از دریچه رویکردی خاص به مدعیان دروغین نگاه کرده‌اند؛ مانند اثر امیر محسن عرفان با عنوان «مواجهه ائمه با مدعیان مهدویت گونه‌شناسی، سبک‌شناسی و شاخصه‌شناسی». نویسنده در این کتاب به بازترسیم تنوعات جوهرین مدعیان دروغین مهدویت و رفتارشناسی ائمه علیهم‌السلام در رویارویی با مدعیان دروغین مهدویت پرداخته است.

درباره حوزه مطالعاتی نوشتار پیش‌رو به طور مستقل نوشته‌ای یافت نشد. تنها کتاب «پیچک انحراف»، نوشته جواد اسحاقیان، نزدیک‌ترین اثر به موضوع پیش‌رو است؛ چرا که تمرکز اصلی این کتاب به زمینه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی گرایش برخی از مردم به مدعیان مهدویت و نیابت در دو قرن اخیر است (اسحاقیان: ۱۳۸۹)؛ اما این اثر به زمینه‌های روانشناسی ورود نداشته و مقاله حاضر در صدد بررسی این موضوع است.

۲. چارچوب مفهومی

۱-۲. مهدویت

«مهدویت»، مصدری صناعی است. مصدر صناعی از حاصل افزودن «یا»ی مشدد و «تا» به اسم فاعل و اسم مفعول و غیره ساخته می‌شود (شرتوتی، ۱۳۸۷: ج ۴، ص ۶۰). مصدر صناعی معنایی شبیه مصدر دارد. مصدر صناعی شامل مجموعه صفاتی است که مخصوص آن لفظ است (یعقوب، ۱۳۶۷: ص ۶۲۶). این معنا کاملاً دگرگون و غیر از معنای اول خواهد بود (عباس، ۱۳۶۷: ج ۳، ص ۱۸۷)؛ مانند «انسانیت» که غیر از انسان و به معنای مجموعه صفات مخصوص انسان است؛ بنابراین مهدویت مصدر صناعی از اسم مفعول مهدی و به معنا مجموعه صفاتی است که مخصوص مهدی است.

در اصطلاح، مهدویت شامل همه مواردی است که به نحوی به حضرت مهدی عجل‌الله‌تعالی فرجه‌التشریف و موعود مربوط هستند. از این‌رو مباحث مهدویت دامنه‌ای بسیار گسترده دارد و حیطه‌های

مختلفی از مفاهیم و معارف دینی را شامل می‌شود (فلاح علی آباد، ۱۳۹۷: ص ۵۷) برای مثال، برخی از این موضوعات به شرح زیر است: امام مهدی در قرآن، امام مهدی در روایات، دلایل عقلی و نقلی اثبات امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف، اثبات وجود امام با دلیل‌های عقلی و آیات و روایات، علل غیبت امام زمان، آثار و فواید امام غایب، انتظار و وظایف منتظران، علائم و شرایط ظهور امام، ویژگی‌های یاران و دولت مهدوی، اوضاع جهان قبل از ظهور، بحث از دعاها و اماکن منسوب به امام، آسیب‌شناسی یا بررسی پیامدهای منفی. بسیاری از موضوعات دیگر را هم می‌توان با مهدویت تطبیق داد.

۲-۲. مدعیان دروغین

«مدعی» از واژه «دعو» است و «دعو» به معنای خواندن چیزی است برای خود؛ حق باشد یا باطل (فراهیدی، ۱۴۰۵: ج ۲، ص ۱۲۵)؛ واژه مدعی اسم فاعل باب افتعال به معنای فردی است که به حق یا باطل مطلبی را برای خود به صورت آشکار می‌خواند و یا ادعا و اعلان می‌کند (اسماعیل بن عباد، ۱۴۱۴: ج ۲، ص ۱۲۵)؛ اما با توجه به واژه دروغین، مراد کسی است که به دروغ برای خود ادعایی دارد.

واژه «مهدویت» در لغت و اصطلاح به امام زمان معطوف است و لذا طبیعتاً مدعیان دروغین مهدویت هم به کسانی گفته می‌شود که به دروغ خود را مهدی می‌دانند؛ اما در این نوشتار، علاوه بر مدعیان مهدی‌گری، معنای عام‌تری در نظر گرفته شده است؛ بدین معنا که هر نوع ادعایی که با مسئله مهدویت ارتباط داشته باشد؛ مورد نظر خواهد بود.

۲-۳. ایران معاصر

برخی از مورخان، برای ادوار تاریخ، تقسیم‌بندی‌هایی کرده‌اند. مشهورترین آن «ما قبل تاریخ» و «ما بعد تاریخ» است. ماقبل تاریخ شامل عصر حجر و فلز است و ما بعد تاریخ به چهار دوره ترسیم شده است: ۱. قدیم: از ابتدای تولد حضرت مسیح علیه السلام تا انقراض امپراتوری روم در سال ۴۷۶ م؛ ۲. وسطا: از ۴۷۶ تا ۱۴۵۳ م، سال فتح قسطنطنیه؛ ۳. جدید: از کشف آمریکا ۱۴۹۲ تا سال ۱۷۸۹ م سال انقلاب کبیر فرانسه؛ ۴. معاصر از ۱۷۸۹ م (۱۱۶۸ ش) تا کنون (مدنی، ۱۳۹۱: ج ۱، ص ۱۴).

از همین رو، تاریخ ایران معاصر، از سال ۱۷۸۹م، مصادف با شروع سلسله پادشاهی قاجار تاکنون مورد نظر است. به صورت مشخص شیخیه، باییت، بهائیت و طلوعیان^۱ از مشهورترین فرقه‌های انحرافی دوران مذکور به حساب می‌آیند. با پیروزی انقلاب اسلامی ایران، مسئله مهدویت در کانون توجهات قرار گرفت. آنچه این دوران را از دوران قبل متمایز می‌کند، تنوع ادعاها است. به عنوان نمونه در این دوران می‌توان به مدعیان فرزندی حضرت (دادستانی ویژه روحانیت، بازخوانی پرونده انحرافات ن- ز)؛ ملاقات و تشرفات پیاپی، (دادستانی ویژه روحانیت، فیلم اعترافات آقای ح- الف)؛ یاری حضرت (جامعه مدرسین، ۱۴۲۹: ص ۱۷۳)؛ ارتباط کرامت (دادستانی ویژه روحانیت، بازخوانی پرونده انحرافات آقای ح- ک)؛ انتفاع خاصه از امام زمان (حجّامی، بی تا: ص ۶۶)؛ تطبیق‌های فراوان نشانه‌ها بر افراد گوناگون (جعفریان، ۱۳۹۳: ص ۲۶۷)؛ یاد کرد. در این مقاله، به برخی از این فرقه‌ها و خورده جریان‌ها اشاره شده است.

۳. زمینه‌های روانی

«علم روان‌شناسی» تعاریف مختلفی دارد که بنا به تعریف ریچارد مه‌یر عبارت است از تحلیل علمی فرایندهای ذهنی و ساخته‌های حافظه آدمی، به منظور درک رفتار وی (هیلگارد و همکاران، ۲۰۰۹: ص ۱۰۰۴). هدف این علم توصیف، فهم و درک، پیش بینی و کنترل رفتار انسان است.

مراد از زمینه‌های روانی آن دسته رویدادها و فرایندهای روانی هستند که موقعیتی خاص را مشخص کرده و بر رفتار فرد به صورت پنهان یا آشکار تاثیر می‌گذارند. با توجه به گوناگونی رفتارهای بشری، علم روان‌شناسی عهده دار آن است. این علم دارای شاخه‌های مختلفی است،

۱. این نهضت با نام مستر جیکاک و آقابابا رضایی گره خورده است. مهم‌ترین وعده آن‌ها ظهور قریب‌الوقوع امام زمان عجل الله تعالی فرجه بود (رک: مرادخلج، محمد مهدی؛ روشنگر، محمد مهدی «پدیده طلوعیان و نقش انگلیسی‌ها در شکل‌گیری آن» دوفصلنامه علمی پژوهشی پژوهشنامه تاریخ‌های محلی ایران، ۱۳۹۳: شماره ۵، ص ۱۵۳).

مانند روان‌شناسی بالینی^۱ خانواده^۲ و روانشناسی اجتماعی. از میان شاخه‌های روان‌شناسی، آنچه در موضوع مورد بحث بیش‌تر می‌تواند مورد توجه قرار گیرد، «روان‌شناسی شخصیت» و «روانشناسی اجتماعی» است. روان‌شناسی شخصیت، ویژگی‌ها یا صفات انسان و عوامل موثر بر فرایندهای تفکر، هیجان و رفتار بهنجار و نابهنجار را مشخص می‌کند و روانشناسی اجتماعی، مطالعه علمی و روشمند شیوه فکر کردن، احساس کردن و رفتار کردن انسان‌ها در حضور مستقیم و ضمنی دیگران است که بخشی از آن به جاذبه بین فردی تعلق دارد. بر اساس مستندات موجود، به مواردی از خصوصیات و ویژگی‌های افراد می‌توان اشاره کرد که در جذب به مدعیان تاثیرگذار بوده است.

شایان ذکر است، به دلیل وجود محدودیت در ارائه مستندات موجود، عناوین انتخابی تنها به دلیل وجود نمونه‌ها است و فراوانی افراد جذب شده، از لحاظ آماری مورد نظر نبوده است. این زمینه‌ها در دو بخش قابل ذکر است: زمینه‌هایی که به خود مریدان مربوط است و زمینه‌هایی که مدعیان ایجاد کرده‌اند.

۱-۳. زمینه‌های موجود در مریدان

همان‌طور که اشاره شد، برخی از زمینه‌ها در بین مریدان شایع است که به جذب به جریان‌های انحرافی منجر می‌شود. برخی از آن موارد بدین ترتیب است:

۱-۱-۳. ضعف عزت نفس

«عزت نفس» هم از نگاه دینی مفهومی مهم و محوری است و هم از دیدگاه روانشناسی یکی از مولفه‌های بهنجاری محسوب می‌شود. ارزیابی انسان از «خود پنداره» بر حسب ارزش کلی آن، «عزت نفس» نامیده می‌شود، به عبارت دیگر، عزت نفس، به معنای میزان ارزشی است که انسان برای خود قائل است (بیابانگرد، ۱۳۷۲: ص ۲۵).

۱. «روان‌شناسی بالینی»، شاخه‌ای از روان‌شناسی است که به افراد کمک می‌کند تا با الزام‌ها و اجبارهای زندگی سازگار شوند.

۲. روان‌شناسان خانواده، مسائل همسران، به ویژه خانواده‌های مشکل‌دار را که فرضاً می‌خواهند از یکدیگر جدا شوند، مطالعه می‌کنند.

روان شناسان، انسان‌های با عزت نفس بالا را دارای مولفه‌هایی، می‌دانند مانند مسئولیت پذیری، افتخار به پیشرفت‌ها، تحمل ناکامی‌ها، آرامش و آمادگی در برابر استرس‌ها (شیهان ایلن، ۱۳۷۸: ص ۱۵). در مقابل، انسان‌های با عزت نفس پایین، دارای مولفه‌هایی هستند مانند کمال‌گرایی افراطی، ترس از ترک شدن، استفاده از مکانیزم انکار و از همه مهم‌تر، به راحتی تحت تاثیر دیگران قرار گرفتن (رینولدبین و همکاران، ۱۳۸۱: ص ۱۳-۱۶).

پژوهش‌های روان‌شناسان نشان می‌دهد که عزت نفس متوسط به پایین، با انحرافات دارای رابطه معناداری است. دو پژوهش جداگانه، ارتباط بین ضعف عزت نفس و ارتکاب جرم را مورد بررسی قرار داده‌اند. یافته‌های این دو پژوهش، گویای آن است که عزت نفس گروه عادی از گروه منحرف بیشتر است (انصاری نژاد، ۱۳۹۱: ص ۳۶۵-۳۸۶ و ذبیحی ۱۳۸۹: ص ۳۶-۴۴). جارولین، روان‌شناس غربی در آثار خود، ارتباط مستقیم عزت نفس با انحرافات را مشخص کرده است. همچنین بنا بر مطالعات صورت گرفته بر ۶ هزار نفر از مردان در کشور فنلاند، مشخص گردید که ۶٪ از افراد بزهکار دارای قدرت نفس پایین بوده‌اند (همان).

با توجه به نکته پیشین و تاثیر فزاینده عزت نفس بر شخصیت انسان، در میان جذب شدگان به مدعیان دروغین رابطه وجود دارد؛ به گونه‌ای که با بررسی پرونده «غ-ت»، مدعی مهدویت^۱ توسط روان‌شناسان، یکی از زمینه‌های گرایش به این مدعی دروغین «ضعف عزت نفس» مریدان و جذب شدگان بوده است.

این کارشناسان باتوجه به پرسشنامه عزت نفس «آیزنگ» برای بررسی شخصیت مریدان اقدام کردند.^۲ آنان پس از تحقیق بر این مریدان، دریافتند تست عزت نفس برخی از آن‌ها از بیست

۱. آقای «غ-ت» متولد ۱۳۳۱ش؛ از همان کودکی با سختی‌هایی روبه‌رو بوده است. او که دارای اطلاعات پایین اعتقادی و دینی بوده، از سال ۱۳۶۶ مطالعه کتاب‌های عرفانی را شروع کرده و در همین سو، به ریاضت دست زده و تقلید از مراجع را کنار گذاشته است. وی از سال ۱۳۸۳ فعالیت‌های انحرافی خود را آغاز و در سال ۱۳۸۵ فعالیت خود را در قالب مهدویت تشدید کرده است. وی دارای ادعاهایی است که مهم‌ترین ادعای وی این بوده که خود را مهدی موعود نامیده است (بازخوانی پرونده انحرافات آقای غ-ت. آرشویه مرکز تخصصی مهدویت).

۲. این پرسشنامه که حاصل کوشش‌های آیزنگ (م ۱۹۹۷ میلادی) است دارای ۳۰ سوال بوده که برای هر یک از سوالات پاسخ «بلی»، «خیر» و «نمی‌دانم» (علامت سوال) داده می‌شود. برای به‌دست آوردن امتیاز کلی پرسشنامه، مجموع

کم‌تر و رو به پایین است. طبق این گزارش، به عنوان نمونه خانم «م - ح»، دارای عزت نفس ۱۵ بوده که از دید این کارشناسان، دارای عزت نفس پایین است و در برابر افکار و اعتقادات سرکرده این فرقه تحت تاثیر قرار گرفته و قدرت تجزیه و تحلیل از او گرفته شده است (بازخوانی پرونده انحرافات آقای غ-ت: بی تا، شماره ۳).

بنابراین، می‌توان گفت که افراد دارای عزت نفس پایین، بیش‌تر در معرض خطر انحراف‌های مدعیان قرار دارند. این‌گونه افراد در برخورد با مدعیان به سلاح نیرومندی مجهز نمی‌باشند و در بهره‌برداری تمام عیار از نیروهای عقلانی و علم و اندوخته‌های معنوی خود، به طور کامل و جامع آزاد نیستند. جریان فکری آن‌ها کند شده و راندمان آن کاهش می‌یابد و از برخورداری و کاربرد نیروهای عقلانی و معلومات خود محروم هستند (انصاری نژاد ۱۳۹۱: ص ۳۶۵ - ۳۸۶). آن‌ها در برابر ادعای مدعیان از قدرت تصمیم‌گیری پایین‌تری در برابر نوع ادعا قرار دارند و از طرفی، مدعیان با ترفندهای خاص خود ابتکار و خلاقیت و قدرت تصمیم‌گیری را از آن‌ها سلب می‌کنند.

۳-۱-۲. اختلال شخصیتی

یکی از زمینه‌های بسیار موثر برگرایش به فرقه‌ها، «اختلال شخصیت» افراد است.^۱ اختلال شخصیت، الگوی پایداری از رفتار و تجربه درونی است که با انتظارات فرهنگی به میزان قابل ملاحظه‌ای مغایرت دارد؛ فراگیر و انعطاف ناپذیر است؛ در دوران نوجوانی یا اوایل بزرگسالی آغاز می‌شود؛ در طی زمان پایدار است و به پریشانی یا اختلال منجر می‌شود (انجمن روان پزشکی آمریکا، ۱۳۸۹: ص ۱۰۰).

نکته قابل توجه، این‌که کسانی که اختلال شخصیتی دارند، هنجارهای اجتماعی مربوط به

امتیازات تک تک سوالات با هم جمع می‌شود. این امتیاز دامنه‌ای از ۰ تا ۳۰ دارد. افرادی که نمرات ۲۰ تا ۳۰ را کسب کنند، دارای عزت نفس بالا می‌باشند و کم‌تر از آن گویای عزت نفس رو به پایین است.

۱. برای اختلال شخصیتی، انواع مختلفی مانند اسکروزوئید، ضد اجتماعی، خود شیفته، مرزی، نمایشی و وابسته ذکر شده است.

واقعیت را نقض می‌کنند؛ زیرا رفتار آنان می‌تواند افسردگی غیر منطقی تا خوش خیالی‌ها، خیالات باطل و نارسایی‌های تفکر و زبان را در برگیرد. رفتار چنین بیماری، غیر قابل پیش بینی و غیر قابل درک است و حتی می‌تواند با دیگران در تضاد باشد. از این رو، می‌توان حدس زد افرادی که دارای این نوع اختلال هستند، به نوعی دچار بحران هویت می‌شوند و برای هویت بخشی به خود در دام این فرقه‌ها فرو می‌روند.

بررسی در مورد برخی از پرونده‌های مدعیان دروغین، این نتیجه محسوس را نشان می‌دهد که اختلالات شخصیتی آنان، در گرایش به مدعیان بی‌تاثیر نبوده است. در بررسی پرونده مریدان یک مدعی مهدویت که با تست شخصیتی میلون سه^۱ توسط روان‌شناسان صورت گرفته است، گرایش به این مدعی دروغین، با توجه به اختلالات روانی مریدان نمایان است (بازخوانی پرونده آقای غ-ت، بی‌تا: شماره ۳).

به عنوان نمونه، تست شخصیت خانم «ف - م»، متولد ۱۳۳۶ نشان دهنده این است که او در مقابل مدعی، دچار نوعی ضعف و حقارت بوده است. نامبرده، مدعی را از لحاظ ظاهری و شخصیتی از خود می‌دانسته و این باعث شده است که به هیچ وجه نخواهد او را از دست بدهد و سعی می‌کرده در برابر اقدامات او کنار بیاید (همان). بنابراین، این ضعف وی در برابر سرکرده این فرقه و شیفتگی به وی باعث شده است که وی به این گروه جذب گردد و در خلال برنامه‌های

---

۱. پرسشنامه چندمحوری بالینی میلون (MCMI)، پرسشنامه خودسنج استاندارد شده است که دامنه گسترده‌ای از اطلاعات مربوط به شخصیت، سازگاری هیجانی و نگرش مراجعان به پرسشنامه را می‌سنجد. مخاطبان آن، افراد بالای ۱۸ سال و دارای توانایی خواندن حداقل کلاس هشتم هستند. پرسشنامه مذکور، مهم‌ترین پرسشنامه پس از پرسشنامه چند وجهی مینه سوتا (MMPI) است.

این پرسشنامه دارای ۱۷۵ جمله دوگزینه‌ای: «بلی» و «خیر» است. برای بزرگسالان (بالتر از ۱۸ سال) که در شرایط درمانی و مراکز بهداشت روان تحت درمان هستند و یا سابقه داشتن اختلال‌ها و ناراحتی‌های روان‌شناختی دارند؛ با هدف ارزیابی اختلال‌های شخصیتی و برخی نشانگان بالینی ساخته شده است. این آزمون می‌تواند در زمینه تشخیص روان‌پزشکی و در پیش گرفتن رویکرد درمانی متناسب با سبک شخصیتی و رفتاری درمان‌جو به درمان‌گران بالینی (روان‌شناسان، روان‌پزشکان، مشاوران، مددکاران اجتماعی و روان‌پرستاران)، هنگام ارزیابی و تصمیم‌گیری کاربرد روش‌های درمانی کمک کند.

این فرقه، با آن‌ها همراهی کامل کرده است.

نمونه دیگر از این سنخ اختلالات در خانم «ف - ت»، متولد ۱۳۵۸ مشاهده شده است. وی از اعضای یک گروه مدعی دروغین است (همان). نتایج تست شخصیت میلون در مورد او نشان دهنده این است که وی فردی منزوی، افسرده و دارای حالات اسکیزوئیدی^۱ است که حاکی از رفتارهای عجیب و غریب و تجربیات توهمی است. یکی از رفتارهای عجیب وی رها کردن همسر و فرزند نوزاد خود بدون اذن شرعی است (همان).

باتوجه به گزارش مذکور، ممکن است این افراد به نوعی دچار بحران هویت شده باشند. شخصی که فاقد هویتی متشکل است، در ادامه زندگی با مشکلات متعددی مواجه خواهد شد و از نوعی سردرگمی و آشفتگی رنج می‌برد. این حالت، سبب می‌شود وی احساس کند منزوی، تهی، مضطرب و مردود شده است و احساس می‌کند که باید تصمیم‌های مهمی بگیرد. از این‌رو، برای جبران گذشته و کسب هویت، خصوصا اگر جنبه معنوی داشته باشد، به مدعیان گرایش پیدا می‌کند. ترک خانواده از تهران و حرکت به سمت روستا و نیز ریاضت‌های غیر شرعی، می‌تواند این احتمال هویت بخشی را در آنان تقویت کند.

۳-۱-۳. ساده‌انگاری

«ساده‌انگاری» حالتی است از خامی و ناپختگی؛ که انسان مبتلا به آن را در معرض فریب و اغوا قرار می‌دهد. فرد ساده‌انگار، هنگام دریافت اطلاعات جدید، آن‌ها را قبول یا رد می‌کند و لذا به راحتی می‌توان فضای ذهنی او را اشغال کرد و زمام اندیشه وی را به دست گرفت. این افراد به آن دلیل که از تجزیه و تحلیل عمیق و همه‌جانبه مسایل زندگی عاجزند؛ با سرعت و به آسانی به یقین و اطمینان می‌رسند. چه بسیار مسائلی که برای متفکران جای شک و تردید دارد و دانایان با احتیاط نسبت به آن اظهار نظر می‌کنند؛ ولی ساده‌لوحان، از موضع جزمیت درباره آن نظر می‌دهند و چه بسیار مسائلی که اندیشمندان آن را نظری دانسته و نیازمند دلیل می‌شمارند؛ ولی زود باوران آن را بدیهی دانسته و از استدلال بی‌نیاز می‌شمارند و بحث درباره آن را تخطئه

۱. ویژگی اصلی شخصیت اسکیزوئید، الگوی فراگیر کناره‌گیری از روابط اجتماعی است. آنان به صمیمیت میلی ندارند و ترجیح می‌دهند وقت خود را به تنهایی به سر ببرند (انجمن روان پزشکی آمریکا، اختلال‌های روانی، ص ۱۰۱۴).

می‌کنند (محلّاتی، ۱۳۸۹: ص ۲۰۱).

در میان مریدان، به وضوح این ویژگی روان‌شناختی دیده می‌شود؛ به گونه‌ای که برخی از مریدان با شنیدن نقل چند خواب و کرامت ساختگی و ادعاهای واهی مدعیان سکوت اختیار و به دنبال آن افکار حرکت کرده‌اند.

در مصاحبه‌ای که توسط روان‌شناسان درمورد با پرونده مریدان «غ-ت» مدعی مهدویت^۱ انجام شده، مشخص گردیده یکی از زمینه‌های گرایش به این مدعی، ساده لوحی و زود باوری بوده است. به عنوان نمونه آقای «ح-م»، متولد ۱۳۶۱ فردی بسیار ساده لوح و زود باور با قدرت تجزیه و تحلیل بسیار پایین تشخیص داده شده است و در برابر ادعاهای مدعی، باور پذیری بالایی داشته است (بازخوانی پرونده انحرافات آقای غ-ت: بی‌تا: شماره ۳ آرشیومرکز تخصصی مهدویت).

در برخی دیگر از نمونه‌ها، باور پذیری مریدان به سرکرده جریان انحرافی، به عنوان امام زمان یا مرتبط با حضرت کارکردهایی با خود داشته است. دختر مجردی به نام «ر-م»، بدون اذن ولی با فردی ازدواج می‌کند (همان)؛ در حالی که بر اساس برخی روایات و حداقل قوانین داخل کشور، برای ازدواج دختر باکره اذن ولی شرط است. در نمونه‌ای دیگر، فردی از همسر خود جدا شده؛ با این توجیه که حکم امام زمان درباره او جاری شده است (بازخوانی پرونده انحرافات ش-ح، ۱۳۸۵). ساخت حسینه و اماکن مذهبی توسط مریدان به عنوان آن که امر امام است، از دیگر نمونه‌هاست (همان).

تمامی این گزارش‌ها حاکی است افرادی که به دام مدعیان افتاده‌اند، علاوه بر زمینه‌های دیگر، دارای روحیه زود باوری بوده‌اند. منشأ این خصلت نیز به عدم پایبندی مریدان به اصول و چارچوب‌های رایج پذیرفته شده نزد غالب اشخاص باز می‌گردد. بر خلاف آن‌ها، کسانی که از اصولی استوار و نظام فکری منظم پیروی می‌کنند، این رویکرد مانع زود باوری و گرایش و ورود آن‌ها به این حوزه‌ها می‌شود.

۱. در باورقی صفحات قبلی معرفی گردید.

۳-۱-۴. انگیزه پیشرفت

«انگیزه پیشرفت» به انگیزه درونی فرد، برای رسیدن به هدف یا دستیابی به درجه معینی از شایستگی در کار تعریف شده است (فرانک، ۱۳۸۵: ص ۵۵).

از منظر روان‌شناسان، افرادی که نیازشان به پیشرفت، بسیار است، معمولاً حاضرند دست به خطر زده و سختی‌های این مسیر را تحمل کنند (همان). این انگیزه می‌تواند دارای تنوع فراوانی باشد؛ هم در امور مادی که بیش‌تر مورد نظر روان‌شناسان است و هم می‌تواند جنبه‌های معنوی داشته باشد.

نتیجه بررسی کارنامه بسیاری از مدعیان، گویای آن است که آنان در جلسات خود وعده‌هایی داده‌اند که همه آن وعده‌ها در جهت ازدیاد انگیزه مخاطب است. البته نمی‌توان این زمینه را منفی دانست؛ چرا که انسان‌های پاک با فطرت پاک به دنبال پیشرفت و ترقی در مسائل معنوی هستند و به نوعی دنبال این هستند که اگر خلأ معنوی هم در آنان وجود داشته باشد، با شرکت در این نوع جلسات به تکامل و رشد معنوی نائل شوند.

به عنوان نمونه، بررسی مختصری از کارنامه «ع-ت»، مدعی عصمت و نیابت خاص^۱ نشان می‌دهد که وی با طرح این وعده که هر کس در جلسات او شرکت کند، بین ۶ ماه تا یک سال، رشد علمی بی‌حد و حساب پیدا می‌کند؛ یکی از مریدان وی از استان جنوبی کشور به تهران عزیمت کرد تا بتواند در این کلاس‌ها شرکت کند و به رشد علمی و معنوی برسد (مصاحبه و گفت‌وگوی گروه فرق انحرافی مرکز تخصصی مهدویت با فرد مذکور: بهار ۱۳۹۵). بدیهی است این نکته صرفاً ادعاست؛ اما نوعی ترفند از جانب این مدعی برای جذب افراد تلقی می‌شود.

نمونه دیگر، «ن-ز» از مدعیان ملاقات است که جمع کثیری از مذهبی‌ها را گرد خود آورده و به تمامی آنان وعده داده بود، طی صحبتی که هر روز با امام زمان دارد، ایشان قول داده‌اند که با افراد شایسته دیدار داشته باشند (بازخوانی پرونده ن-ز، بی‌تا: بدون شماره). از این رو، به نظر می‌رسد بخشی از این افراد که به جریان او گرایش پیدا کرده‌اند، بر اساس همین رویکرد بوده

۱. آقای «ع-ت» خود را معصوم پانزدهم می‌داند و برای خود درجه‌ای از عصمت قائل است و از جانب مریدان خود، نایب خاص امام زمان خوانده می‌شود (در مستندات پخش شده از او، وی بر جریان نزدیکی ظهور تکیه دارد).

است. لذا می‌توان تخمین زد بسیاری از مریدان این جریانات، برای کسب ارتقای معنویت پا به این میدان گذاشته‌اند.

با بررسی بیش‌تر می‌توان مدعیان دیگری را هم نام برد که با انگیزه دادن فراوان به افراد، در قالب کلاس‌های سیر و سلوک و تزکیه نفس و ملاقات با حضرت، افرادی را که دلداده امام زمان عجل‌الله تعالی فرجه الشریف و رشد معنوی خود باشند، جذب کرده‌اند و آنان پا به خطر گذاشته و البته به نوعی به دنبال سراب حرکت کرده‌اند.

۳-۱-۵. قدرت طلبی

برخی از جذب شدگان به فرقه‌ها، به باطل بودن فرقه‌ها اعتقاد داشتند؛ اما دلیل این‌که جذب این نوع جریانات شدند، وجود روحیه «قدرت طلبی» است. در این فضای غبار آلود، آنان به فکر منافع شخصی خود بوده و تحقق این کار را در جذب به این فرقه‌ها می‌دیدند. روحانی نماهای زمان پیدایش بابیه، از این دسته هستند؛ چنان‌که یوسف فضایی به این مطلب اشاره می‌کند:

بیش‌تر مبلغان و رسولان امر باب و مدافعان او از دسته به اصطلاح روحانیون حرفه‌ای شیعه بودند که برای رسیدن به نوا و مقامی در میان بابیان، ادعای سید باب را تایید کرده، اشاعه دادند و همان‌ها بودند که سید باب را والاتر از پیامبر اسلام معرفی کردند. ابوالفضل گلپایگانی با نوشتن کتاب فرایند از جمله آن‌ها است (فضایی، بی‌تا: ص ۱۱۰ و ۱۲۲).

در جریان «ح-الف»، مدعی تشرف^۱ همین داستان وجود دارد؛ چنان‌که برخی از پیروان وی ضمن اذعان به باطل بودن ادعای او، همین‌که مناصب فرقه‌ای در اختیار آن‌ها قرار گرفت و مورد توجه حمایت مالی قرار گرفتند؛ گرد او جمع شدند (جزوه مریدان وی، بی‌تا: شماره ۱۲).

۳-۲. زمینه‌های روانی مدعیان

مکمل موارد قبل، برخی از بسترهای موجود در میان مدعیان بر جذب مریدان تاثیر دارد که

---

۱. آقای «ح-الف» پس از انقلاب با طرح مسائل تزکیه نفس و دیدار با امام زمان عجل‌الله تعالی فرجه الشریف به فعالیت‌های انحرافی پرداخت. وی طی دو مرحله دستگیر و سپس آزاد گردید و آخرین بار در سال ۸۵ دستگیر شد و به یکی از شهرها تبعید گردید و سرانجام در دهه ۹۰ از دنیا رفت.

مهم‌ترین آن‌ها بدین قرارند:

۱-۲-۳. بهره‌گیری از تکنیک‌های ارتباط‌گیری

کار هاوُلند، «ارتباط» را فرآیندی می‌داند که هدف آن انتقال یک محرک از یک فرد (ارتباط‌گر) به فردی دیگر (پیام‌گیر) به منظور تغییر رفتار فرد اخیر است (محسنیان راد، ۱۳۹۲: ص ۴۴). هنری سیندگرن در کتاب هنر انسانی معتقد است ارتباط از دیدگاه روان‌شناسی فراگردی است حاوی تمام شرایطی که متضمن انتقال معنا باشد (همان: ۴۵). از منظر روان‌شناسان، ارتباط خوب دارای مولفه‌هایی است، از جمله:

اول: ویژگی شخصیتی و نیازهای روانی و اجتماعی مخاطب در نظر گرفته شود؛ چراکه همه انسان‌ها از لحاظ فطرت، محبت‌پذیر و قهرستیز یا تکریم‌پذیر و دوست‌دار محبت هستند؛ دوم: موضوع و محتوای پیام: پیام می‌تواند در زمینه‌های گوناگون، از جمله در قلمرو رشد عواطف و احساسات در حوزه شناختی و ذهنی و در عرصه تفهیم ارزش‌ها و معیارهای اخلاقی و اجتماعی مطرح باشد؛

سوم: شرایط و موقعیت برقراری ارتباط: محیط آرام و سالم، سازنده است؛ مثلاً اوقات فراغت یکی از بهترین زمان‌های ارتباط است. و نیز معمولاً اواخر هفته‌ها و تعطیلات، بهترین زمان برای برقراری ارتباط تلقی می‌شود (افروز، ۱۳۸۹: ص ۳-۱۲).

تمام انسان‌ها می‌توانند برای رسیدن به اهداف خود از این تکنیک استفاده کنند. یکی از این دست افراد مدعیان دروغین مهدویت هستند. آنان با توجه به سه ویژگی مذکور در فرایند ارتباط‌گیری به جذب نیرو اقدام می‌کنند. به عنوان نمونه، بهائیت در قالب «طرح روحی» با انتخاب کودکان و نوجوانان حاشیه یکی از شهرهای کشور با اقدام - به اصطلاح - انسان دوستانه، به آموزش مفاهیم اخلاقی و مهارت‌های اجتماعی دست زده و با محتوای تبلیغی بهائیت در محیطی آرام، در روزهای جمعه، طی ۱۸ هفته به جذب اقدام کرده است (فیلم تبلیغی این گروه، بی‌تا: کد ۱۲۱).

این طرح، طرحی تبلیغی است؛ اما ابزارهای آن کاملاً روان‌شناسی است. این گروه ۱۷ نفره با توجه به ویژگی‌های زیستی، عاطفی، و اجتماعی کودکان و نوجوانان، تمایلات و علایق و

انگیزه‌های آن‌ها را درک کرده و در ارتباطات خود آن را به کار برده‌اند. به این نکته باید توجه داشت که از جمله ویژگی‌های انسان، نیاز به توجه، تکریم، صفا و صمیمیت است و در کودکان و نوجوانان این احساس قوی‌تر است؛ به ویژه در کودکان و نوجوانانی که در خانواده‌های محروم و فاقد عطف و همبستگی خانوادگی زندگی می‌کنند.

نمونه دیگر جریان یمانی است.^۱ مبلغان این جریان، با ورود به پارک‌ها و با توجه به این که مردم در آن‌جا دارای فشار ذهنی کم‌تری هستند، با مخاطبان ارتباط برقرار می‌کنند و پس از گفت‌گویی اولیه با آنان، برای القای پیام خود، به روایات معصومان استناد جسته و در این تبلیغ تعدادی از افراد را جذب و پس از جذب در منازل فریب خوردگان، نماز جمعه برگزار کرده‌اند (<http://shiraze.ir/fa/news>).^۲

۳-۲-۲. شخصیت کاریزماتیک مدعیان

«کاریزما» یا «فرهمنندی» در لغت به معنای جذابیت غیرعادی و دارا بودن صفت‌های ویژه و ممتاز و منحصر به فردی است که مورد پسند و ستایش تعداد بسیاری از انسان‌هاست. و در واقع جاذبه‌ای است انفرادی (فردی) که اثری اجتماعی (جمعی) دارد.^۳ از دیدگاه ماکس وبر، سه نوع مشروعیت (اقتدار یا سلطه) «سنتی»، «کاریزمایی» و «عقلانی» وجود دارد. «کاریزما» به ویژگی خاصی از شخصیت فرد نسبت داده می‌شود که وی با وجود آن، از افراد معمول متمایز و در ارتباطات و تعاملات با او چنان برخورد می‌شود که گویی دارای نیرویی مافوق طبیعی، مافوق انسانی و یا دست کم به طور خاص دارای قدرت و کیفیتی استثنایی است؛ قدرتی که در دسترس افراد معمول نیست، و لذا وی دارای منشأ الهی یا مثالی تصور می‌گردد و بر این اساس فرد،

۱. احمد اسماعیل بصری که در میان طرفداران خود به «احمد الحسن» مشهور گشته است، در سال ۱۹۶۸م (۱۳۴۹ش) در شهر بصره عراق متولد شد. طبق ادعای وی، پس از دیدن حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه له در رؤیا و خواب‌های متعدد، آشکارا به مردم اعلام می‌کند که فرستاده حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه له است. وی دعوت خود را در ماه جولای سال ۲۰۰۲م (جمادی الاول سال ۱۴۲۳ق) در نجف اشرف آغاز کرد. نامبرده از آن زمان تا کنون با ایجاد شبکه‌های قدرتمند در کشورهای مختلف مشغول فعالیت است.

۲. کلیپ این مستند بر روی خبرگزاری تحلیلی شیرازه توسط سیمای فارس بارگزاری شده است.

3. <https://abadis.ir/fatofa>

«رهبر» می‌شود (راسخ، ۱۳۹۲: ص ۹۱).

«کاریزما» در اصطلاح، به خصوصیت کسی گفته می‌شود که به شخصه و یا به عقیده دیگران، دارای قدرت رهبری فوق العاده است. این اصطلاح به رهبرانی اشاره می‌کند که با استفاده از نیروی توانایی شخصی خود می‌توانند تأثیراتی عمیق و استثنایی بر پیروان خود داشته باشند. بنابراین، رهبری کاریزماتیک یا رهبری مبتنی بر جاذبه استثنایی، به گونه‌ای از رهبری گفته می‌شود که دارای قدرت و توانایی الهام بخشی به پیروان باشد و این، در حالی است که توانایی‌ها صرفاً از نیروی شخصیت و تعهد فرد سرچشمه گرفته باشد.

علی محمد باب، به اعتقاد مریدان، دارای چنین شخصیتی بوده است. پیروان و مریدان این فرد تصور می‌کردند که مراد آنان، دارای توانایی‌ها و خصوصیات خارق العاده است. به ادعای بابیان، وی در مدت چهار ساعت هزار سطر به عربی یا فارسی، به زیبایی کتابت می‌کرده است (تبریزی، ۱۳۴۶: ص ۸۹). برخی از پژوهشگران تند نویسی و خوش نویسی باب را از جمله عوامل بسیار موثر بر مفتون و مسحور کردن مردم به شمار آورده‌اند (زاهدانی، ۱۳۸۸: ص ۱۲۷). برخی دیگر، شیرین سخنی، رفتاری ساده، قیافه‌ای زیبا و جوان را علل پذیرش ادعای او به عنوان مهدی می‌دانند (همان). این درحالی است که بر اساس منابع وحیانی و عقلی برای مسئله امامت و مهدویت، معیارهایی مانند، نص بر امامت، عصمت، علم غیب و اعجاز (مفید، ۱۳۷۳: ج ۲، ص ۳۴۲)؛ از جایگاهی ویژه‌ای برخوردارند و بدون آن‌ها نمی‌توان به امامت معتقد بود. البته در کنار این اصول، ائمه همواره از ویژگی‌هایی ظاهری و کراماتی نیز برخوردار بوده‌اند که آن ویژگی‌ها در دیگران وجود نداشته است.

شایان ذکر است، در جوامعی که بحران‌های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و روانی وجود دارند، و افراد در نوعی خلأ زندگی می‌کنند؛ نیاز به رهبری کاریزمایی بیش‌تر احساس می‌شود. به همین دلیل، در اوضاع بحرانی، همیشه احتمال این‌که جمعیت، نسبت به یک «مدعی منجی» اقبال نشان دهند، فراوان است و جامعه در چنین اوضاعی، به قدرت کاریزماتیک متوسل یا متمایل می‌شود. ناامیدی و شرایط بحرانی جامعه، مولد توهمات است که آن توهمات، مردم را در انتظار منجی آسمانی قرار می‌دهند.

نتیجه‌گیری

یکی از آسیب‌های جدی مباحث مهدویت، جریان‌های انحرافی و مدعیان دروغین مهدویت است. آنان طبیعتاً برای رسیدن به اهداف خود به جذب مرید مجبور می‌باشند. از این‌رو، بررسی زمینه‌های جذب به این مدعیان با رویکرد روان‌شناسی هدف این نوشتار بود. نتایج گویای آن است که بخشی از کار مدعیان، با سوء استفاده از خلاءهای موجود در بین مریدان شکل گرفته است. بی‌ارزش پنداشتن شخصیت مریدان از منظر خود و بحران هویت در بین آنان باعث شده است که آنان برای هویت بخشی به خود، در دام این فرقه‌ها فرو روند. از این‌رو می‌توان این دسته از افراد را بیمار محسوب کرد که باید درمان شوند. برخی دیگر از آنان برای رسیدن به هدف یا دستیابی به درجه معینی از شایستگی، به دنبال پیشرفت بوده‌اند که البته در دام این مدعیان گرفتار شده‌اند. برعکس، دسته‌ای دیگر از جذب شدگان، به فکر منافع شخصی خود بوده و تحقق آرمان خود را در جذب به این فرقه‌ها می‌دیدند. سرانجام گروهی دیگر، بر اثر خامی و ناپختگی و ابتلا به روحیه ساده‌انگاری در معرض فریب و اغوا قرار گرفتند.

در این بین، برخی از زمینه‌های موجود در خود مدعیان، مانند ویژگی شخصیتی آنان و جذابیت غیرعادی و دارا بودن صفت‌های ویژه و ممتاز در کنار نحوه ارتباط‌گیری، باعث گردیده است که مریدانی در اطراف خود جذب کنند.

منابع

۱. اسحاقیان، جواد (۱۳۸۹). *پیچک انحراف*، قم، بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف.
۲. اسماعیل بن عباد (۱۴۱۴ق). *المحیط فی اللغة*، إسماعیل بن عباد، مصحح: آل یاسین، محمد حسن، بیروت، عالم الکتاب.
۳. اعتضاد السلطنه، علیقلی بن فتحعلی (۱۳۷۷). *فتنه باب*، تصحیح: عبدالحسین نوایی، تهران، نشر علم.
۴. افروز، غلامعلی (۱۳۸۹). *روان شناسی رابطه‌ها*، تهران، موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.
۵. انجمن روان پزشکی آمریکا (۱۳۸۹). *راهنمای تشخیصی و آماری اختلال‌های روانی DSM-IV-TR*، مترجم: محمدرضا نیک‌خو و هامایاک آوادیس یانس، تهران، انتشارات سخن.
۶. انصاری نژاد، نصر الله (۱۳۹۱). «*تحلیل بزهکاری نوجوانان کانون اصلاح و تربیت تهران*»، شماره ۴۵، تهران، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی.
۷. برونو، فرانک (۱۳۸۵). *فرهنگ توصیفی روانشناسی*، مترجم: فرزانه طاهری و مهشید یاسایی، تهران، انتشارات ناهید.
۸. بیابانگرد، اسماعیل (۱۳۷۲). *روش‌های افزایش عزت نفس در کودکان و نوجوانان*، تهران، انتشارات انجمن.
۹. پیغان، علیرضا (بی‌تا). *کتاب قائم*، بی‌نا، بی‌جا، موجود در مرکز تخصصی مهدویت.
۱۰. تبریزی، میرزا محمد مهدی خان (۱۳۴۶). *مفتاح باب الابواب*، مترجم: فرید گلپایگانی، بی‌جا، موسسه مطبوعاتی فراهانی.
۱۱. ذیحی، لیلا (۱۳۸۹). «*رابطه نفس و بین عزت از تکاب جرم در بین افراد زندانی و غیر زندانی مرد سنین ۱۵-۵۵ ساله*»، اصلاح و تربیت، شماره ۹۵، تهران، سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور.
۱۲. راسخ، کرامت الله (۱۳۹۱). *فرهنگ جامع جامعه‌شناسی و علوم انسانی*، جهرم، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد جهرم.
۱۳. رینولدبین و همکاران (۱۳۸۱). *روش‌های تقویت عزت نفس*، مترجم: پروین علیپور، مشهد، نشر آستان قدس رضوی.
۱۴. زاهدانی، سعید (۱۳۸۸). *بهبود در ایران*، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۱۵. شرتوتی، رشید (۱۳۸۷). *مبادی العربیه فی الصرف والنحو*، قم، دارالعلم.
۱۶. شیهان، ایلن (۱۳۷۸). *عزت نفس*، مترجم: مهدی گنجی، تهران، بی‌نا.

۱۷. عباس، حسن (۱۳۶۷). *انحوالوافی مع ربطه بالاسالیب الرفعیه والحیاه اللغویه المتجدده*، تهران، ناصر خسرو.
۱۸. فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۵ق). *العین*، قم، نشر هجرت.
۱۹. فضایی، یوسف (بی تا). *بابی گری، بهائیکری و کسروی گری*، مطبوعات فرخی، بی جا، بی نا.
۲۰. فلاح علی آباد، محمد علی (۱۳۹۷). *تاویل گری در انحرافات مهدویت*، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۲۱. فیومی، احمد بن محمد (۱۴۱۴ق). *مصباح المنیر*، قم، موسسه دار الهجرة.
۲۲. محسنیان راد، مهدی (۱۳۹۲). *ارتباط شناسی*، تهران، صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران.
۲۳. مدنی، سید جلال الدین (۱۳۹۱). *تاریخ سیاسی معاصر ایران*، قم، جامعه مدرسین قم.
۲۴. هیلگارد، ارنست و همکاران (۲۰۰۹م). *زمینه روانشناسی*، مترجم: حمزه گنجی و مهدی گنجی، تهران، ساوالان.
۲۵. محلاتی، محمد (۱۳۸۹). «*سطحی نگری دینی: علامت و عاقبت*»، مجله دندانپزشکی جامعه اسلامی دندان پزشکان، تهران، دوره ۲۲، شماره ۷۷.
۲۶. حجامی، حسین (۱۳۹۵). *شناخت، بررسی و نقد کلامی جریان های انحرافی مهدویت*، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۲۷. جامعه مدرسین قم (۱۴۲۹ق). *قبیله حیه*، بی جا، بی نا.
۲۸. مراد خلیج، محمد مهدی و روشننگر، محمد مهدی (۱۳۹۳). «*پدیده طلوعیان و نقش انگلیسی ها در شکل گیری آن*»، پژوهشنامه تاریخ های محلی ایران، شماره ۵، تهران، دانشگاه پیام نور.

منابع منتشر نشده

۱. دادستانی ویژه روحانیت، بازخوانی پرونده آقای ح-الف، آرشیوه مرکز تخصصی مهدویت.
۲. _____، بازخوانی پرونده آقای م-پ، آرشیوه مرکز تخصصی مهدویت.
۳. _____، جزوه مریدان ح-الف، آرشیوه مرکز تخصصی مهدویت.
۴. _____، بازخوانی پرونده انحرافات آقای ع-ت، آرشیوه مرکز تخصصی مهدویت.
۵. _____، بازخوانی پرونده انحرافات آقای غ-ت، آرشیوه مرکز تخصصی مهدویت.
۶. فیلم تبلیغی بهائیت، بی تا: کد ۱۲۱ موجود در آرشیوه مرکز تخصصی مهدویت.

منبع اینترنتی

2. <http://shiraze.ir/fa/news35>.

